

O problemach w przekładzie fitonimów artystycznych na podstawie powieści „Der Schrecksenmeister” Waltera Moersa i jej tłumaczenia na język polski

Translation problems of the so called artistic phytonyms on example of the German novel „Der Schrecksenmeister” (written by Walter Moers) and its Polish rendition

Emil Daniel LESNER

Uniwersytet Szczeciński/ University of Szczecin

E-mail: emil.lesner@usz.edu.pl,

Abstract: The following article discusses the translation problems of a specific kind of lexical units, the phytonyms, which have been defined as the names given to various plants. The main concern are the translation possibilities of phytonyms in the German novel „Der Schrecksenmeister“ and its Polish rendition. The author conceives phytonyms as cultural units. The reason for such conception is inspired by the Eighteenth International Botanical Congress in Melbourne, which established a unified International Code of Botanical Nomenclature. In a non-literary context phytonyms have typically two different functions: they identify an object among other, similar objects and they play a semantic role, which is connected to the so-called semantic motivation (the term used by Prof. Pawłowski, see: Pawłowski 1974) and gives the information about some features of an object. In a literary context the functions of phytonyms are multiplied. Besides the two above-mentioned functions they can be used as allusions and play a connotative role, i.e. they evoke some associations, which influence the perception of the intentional objects in a literary text. According to their connotative role phytonyms can evoke associations concerning the form of a plant, its features, colour, smell and place of occurrence. Phytonyms can also create an illusion that the story of a literary text took place in the real world. The selection of an adequate translation technique to translate phytonyms depends on, on the one hand, an accurate interpretation of the source text, and on the other hand, on an accurate identification of function, which the phytonym has in the source text, and must be adapted to the requirements of translation invariance.

Keywords: onomastics, phytonyms, translation techniques

Wstęp

Problem tłumaczenia fitonimów artystycznych jest w literaturze przedmiotu raczej rzadko podejmowany. Wspomniane jednostki leksykalne są tłumaczone przeważnie w sposób dosłowny oraz przy użyciu substytucji jednostki tłumaczeniowej na znany, powszechnie używany i akceptowalny prawnie ekwiwalent. Tematem niniejszego artykułu jest tłumaczenie fitonimów artystycznych, które występują w powieści Waltera Moersa „Der Schrecksenmeister”. Artykuł ma na celu przedstawienie i krytyczną analizę technik tłumaczeniowych, które zaimplementowano w tekście docelowym. W części teoretycznej zostanie, w zwięzły sposób, przedstawione pojęcie fitonimu,

jego funkcjonowanie w dziele literackim, a także będą omówione techniki tłumaczeniowe, które można zastosować do przekładu wspomnianych jednostek leksykalnych.

1. O pojęciu fitonimu i jego funkcjach w dziele literackim

[SZYM] wskazuje na grecką etymologię przedrostka *fito-*, dodając, że w języku polskim funkcjonuje on w głównej mierze jako pierwszy człon wyrazów złożonych i oznacza „roślinny, dotyczący roślin” (przykładami są tu rzeczowniki *fitobiologia*, *fitofag*, *fitocyd*). Przyrostek *-onim* definiowany jest natomiast w [SJP] jako „ostatni człon wyrazów złożonych mający znaczenie: nazwa, imię, wyraz”. Fitonimy są więc jednostkami leksykalnymi odnoszącymi się do nazw roślin i obejmującymi swym zakresem m.in. terminologię botaniczną, słownictwo potoczne oraz gwarowe. Badania prowadzone w połowie lat 70. pod kierownictwem prof. Pawłowskiego (zob. E. Pawłowski 1974) wykazały, że tworzenie nazw dla fitonimów podlega tzw. prawu semantycznej motywacji, według którego danemu desygnatowi zostają przypisane ściśle określone cechy w nawiązaniu do jego wyglądu (por. *lwi ząb*), właściwości (por. *mni-szek lekarski*), miejsca występowania (np. *borówka bagienna*) itp. (więcej na ten temat zob. J. Waniakowa 2015: 191). Ryszard Tokarski (1993: 340–341), podobnie jak Wanda Stec (2013: 127), wymienia dodatkowo charakterystykę środowiskową (por. *bagno zwyczajne*), cechy fizyczne (por. *berberys czerwony*) i właściwości użytkowe (por. np. *babka lekarska*) desygnatu jako cechy istotne dla utworzenia danego fitonimu. Pelcowa dodaje do tej grupy również konotacje religijne (jako przykład niech posłuży odwołujący się do greckiej mitologii *lilium martagon*). Nie bez znaczenia w tym kontekście są też cechy etymologiczne.

Wspomniana motywacja semantyczna nie jest pojęciem jednorodnym i podlega pewnej hierarchizacji. I tak przykładowo J. Waniakowa (2012, 2015) postuluje w swoich pracach najwyższą rangę motywacyjną dla cech związanych z wyglądem danego fitonimu. Nieco mniej ważne w kontekście nazwotwórczym jest miejsce występowania, właściwości oraz przeznaczenie. Wanda Stec podkreśla natomiast, że wybór modelu nazewniczego w przypadku fitonimu jest zawsze nieprzypadkowy i stanowi manifestację tych atrybutów, które najlepiej oddają jego specyfikę (zob. W. Stec 2013: 127–128). Fitonim pełni tym samym jako nazwa własna w kontekście pozaliterackim dwojaką rolę: identyfikującą dany desygnat spośród wielu innych, podobnych, oraz znaczącą, czyli informującą odbiorcę o pewnych cechach danego desygnatu (cechy te łączą się bezpośrednio z motywacją semantyczną danego fitonimu i mogą być nimi wygląd, właściwości, miejsce występowanie danej rośliny itp.).

Ilość i różnorodność funkcji, jakie mogą pełnić opisywane tu jednostki leksykalne wzrasta wraz z ich użyciem w dziele literackim. Wspomniany wzrost wynika bezpośrednio ze specyfiki dzieła literackiego. Już sam fakt wykorzystania danego fitonimu w literaturze tworzy z niego tzw. przedmiot intencjonalny, definiowany m.in. przez Romana Ingardena jako heteronimiczny byt wytworzony przez artystę (pisarza) i funkcjonujący w świadomości czytelnika (zob. R. Ingarden 1964: 84). Odbiorca tekstu docelowego dekoduje tym samym występujący w dziele literackim fitonim przez wzgląd na posiadaną wiedzę o świecie oraz przy zaangażowaniu własnej świadomości w trakcie lektury czytanych przez siebie zdań. W ten sposób zyskuje obraz świata

przedstawionego przez pisarza, który może być tożsamy z wiedzą o świecie realnym lub może się od niego różnić. Będące przedmiotami intencjonalnymi fitonimy jawią się tym samym z jednej strony jako źródło wiedzy i dostarczanych odbiorcy informacji o świecie przedstawionym w utworze, z drugiej zaś strony jako jednostki leksykalne podejmujące często swoistą grę z czytelnikiem będąc m.in. źródłem aluzji. I tak oprócz opisanych powyżej funkcji identyfikującej oraz informacyjnej występujące w dziele literackim fitonimy mogą pełnić m.in. funkcję lokalizacyjną, której zadanie polega na wskazaniu na podobieństwo świata przedstawionego w utworze literackim do świata realnego. Fitonimy pełniące funkcję lokalizacyjną to zazwyczaj jednostki leksykalne używane w kontekście pozaliterackim. Do wspomnianej grupy należałyby więc m.in. leksemy *róża*, *tymianek*, *ośet* itp. Funkcja aluzyjna fitonimów polega natomiast na nawiązaniu poprzez cechy formalno-semantyczne nazwy własnej do roślin istniejących w świecie realnym. Dobrym przykładem realizacji wspomnianej funkcji byłby występujący w tłumaczeniu powieści „Der Schrecksenmeister” rzeczownik *krocimiętka*, który stanowi odniesienie do istniejącej w świecie realnym rośliny o nazwie *kocimiętka* (więcej na temat funkcji lokalizacyjnej i aluzyjnej zob. m.in. A. Wilkoń 1970). Funkcja intertekstualna fitonimów to nic innego jak nawiązanie do nazw roślin występujących w innych dziełach literackich. Wyraża się ona z reguły poprzez użycie danego fitonimu w nowym dziele literackim lub produkcji kultury masowej. Przykładem może być użycie znanego z twórczości J.R.R. Tolkiena fitonimu *fajkowe ziele* w grze Wiedźmin 3: Dziki Gon (więcej na temat funkcji intertekstualnej zob. I. Domaciuk 2005: 178). Kolejnymi funkcjami, którą mogą pełnić fitonimy literackie jest tzw. funkcja komiczna (przykładem na realizację funkcji komicznej może być m.in. występujący w tłumaczeniu powieści „Der Schrecksenmeister” fitonim *paproc papierdująca*, więcej na temat funkcji komicznej zob. K. Długosz 2003), dźwiękowo-symboliczna (polegająca na wzbudzeniu stosownych skojarzeń na podstawie eufonicznej lub kakofonicznej struktury danego fitonimu – przykładem realizacji tej funkcji może być rzeczownik *trigonella*, który występuje w tłumaczeniu powieści Waltera Moersa, więcej na temat tej funkcji zob. D. Lamping 1983), symboliczna (nazwa rośliny funkcjonuje wówczas w roli ściśle określonego symbolu – dobrym przykładem realizacji wspomnianej funkcji jest róża w powieści „Mały Książę” A. de Saint Exuperego, więcej na temat funkcji symbolicznej zob. Z. Jaroszak 2005), ekspresywna (wyrażona poprzez m.in. wykraczającą poza normy ortografię lub zaskakującą wartość semantyczną fitonimu, więcej na temat funkcji ekspresywnej I. Domaciuk 2005), a także konotacyjna (fitonim służy wówczas jako nośnik konkretnych skojarzeń, więcej na ten temat ww. funkcji zob. Z. Jaroszak 2005: 361–366).

2. O przekładzie fitonimów

Fitonimy należy traktować, podobnie jak wszystkie onimy, jako zjawisko kulturowe. Argumentem przemawiającym za tego typu podejściem jest występowanie ujednoliconego modelu nazewniczego, który został uchwalony na 18. Międzynarodowym Kongresie Botanicznym w Melbourne (Australia) w roku 2011. Według wspomnianego dokumentu fitonimy występują jako dwuczłonowe grupy imienne zawierające nazwę konkretnej rośliny oraz epitet w postaci przymiotnika (zob. A. Szwajczuk

2016: 299), tj. *żeniszek meksykański*, *dzwonek ogrodowy*, *szkarłat zwisty*. W języku niemieckim mamy jednakże do czynienia, w przypadku terminologii botanicznej, przeważnie ze złożeniami rzeczownikowymi *Leberbalsam*, *Marien-Glockenbaum*, *Garten-Fuchsschwanz*. W związku z powyższym nazewnictwo fitonimiczne ma z jednej strony ugruntowanie instytucjonalne, z drugiej zaś może nawiązywać do utrwalonych w danej kulturze sposobów postrzegania i wykorzystania danego fitonimu (zob. opisana powyżej motywacja semantyczna).

Postrzeganie fitonimów jako zjawiska kulturowego warunkuje również ściśle określone postępowanie w procesie tłumaczenia wspomnianych jednostek leksykalnych na język obcy, a ulokowanie ich w dziele literackim stwarza ponadto dodatkowe trudności. Jedną z nich jest z pewnością dobór właściwej techniki tłumaczenia, która w przypadku nazw roślin w tekście nieliterackim ogranicza się przede wszystkim do substytucji jednostki tłumaczeniowej poprzez znany, powszechnie stosowany, adekwatny i akceptowalny ekwiwalent w języku docelowym, którego poprawny dobór jest konsekwencją kompetencji fachowej tłumacza (zob. D. Scheller-Bolz 2010: 218). W przypadku fitonimów zastosowanych w dziele literackim wybór odpowiedniej techniki tłumaczeniowej okazuje się bardziej skomplikowany, ponieważ powinien on być uwarunkowany przez właściwą analizę tekstu wyjściowego i poprawne rozpoznanie funkcji poszczególnych fitonimów oraz być dostosowany do zdefiniowanych inwariantów tłumaczeniowych.

W swojej monografii Krzysztof Hejwowski (2004: 76–85) proponuje następujące techniki tłumaczeniowe, z których każdą można zastosować do przekładu fitonimów artystycznych. Do wspomnianych technik należą: *reprodukcja i tłumaczenie syntagmatyczne (bez objaśnień i z objaśnieniami)*, *uznany ekwiwalent*, *ekwiwalent funkcjonalny*, *ekwiwalent opisowy*, *hiperonim* oraz *opuszczenie*. Reprodukacja polega na przeniesieniu danej jednostki leksykalnej z tekstu wyjściowego do tekstu docelowego. Technika ta bez objaśnień podobna jest tym samym do terminu *transference* stosowanego też Petera Newmarka (zob. P. Newmark 1988: §7–8) lub *emprunt* znanego z typologii technik tłumaczeniowych *stylistique comparée* (zob. A. Malblanc 1968). Hejwowski zakłada jednak wprowadzenie drobnych zmian w wymowie czy też pisowni ekwiwalentu w języku docelowym w porównaniu do jednostki tłumaczeniowej. Element objaśniający w przypadku wspomnianej techniki polega na dodaniu krótkiego uzupełnienia redukującego deficyty wiedzy odbiorcy tekstu docelowego. Jako przykład niech posłuży *Mutter*, *trzeci album studyjny zespołu Rammstein*. Tłumaczenie syntagmatyczne polega na dosłownym przekładzie wielokomponentowej jednostki tłumaczeniowej. Czynnikiem objaśniający dotyczy przeważnie wyjaśnienia odbiorcy tekstu docelowego, w formie krótkiego przypisu lub komentarza, nieznanymi informacjami kulturowymi i in. Przykładem realizacji tej techniki może być tłumaczenie zdania *On jest aktualnie na kuroniówce* jako *Er ist gerade auf einer Kuroniówka – das war die Bezeichnung für eine kostenlose Mahlzeit, die am Anfang der 90er Jahre durch den ehemaligen Arbeitsminister Jacek Kuroń in Warschau verteilt wurde (heute ist das die Bezeichnung für Arbeitslosenunterstützung)*. Uznany ekwiwalent to użycie w tekście docelowym znanej i prawnie akceptowalnej w kulturze docelowej jednostki leksykalnej. Przykładem może tu być tłumaczenie leksemu *żeniszek meksykański* jako

Leberbalsam. Ekwiwalent funkcjonalny to zastąpienie danej jednostki tłumaczeniowej poprzez ekwiwalent bardziej znany w kulturze docelowej. Tego typu zabiegiem byłoby tłumaczenie antroponimu *Norwid* przy pomocy antroponimu *Büchner*, na co swego czasu zdecydował się Karl Dedecius tłumacząc poezję Szymborskiej (zob. W. Szymborska 1962: 194–195). Ekwiwalent opisowy to zastosowanie opisu zamiast ściśle określonego terminu. Przykładem jest tłumaczenie leksemu *zakopianka* jako *die Landstraße von Krakau nach Zakopane*. Hiperonim natomiast to nic innego jak zastosowanie jako ekwiwalentu tłumaczeniowego leksemu o ogólniejszym znaczeniu, np. zamiana w przekładzie leksemu *Volkswagen* na *das Auto* (technika podobna do generalizacji w rozumieniu K. Lipińskiego 2004: 126), a opuszczenie to rezygnacja z tłumaczenia danego elementu (zob. K. Hejrowski 2004: 76–85). Oprócz opisywanych technik Lipiński wyróżnia także tzw. konkretyzację, polegającą na zastosowaniu ekwiwalentu o bardziej szczegółowym znaczeniu niż jednostka tłumaczeniowa (zob. K. Lipiński 2002: 126). W przypadku przekładu fitonimów artystycznych należy także zauważyć, że technika tłumaczeniowa musi zostać dostosowana do funkcji, którą pełni dany fitonim w dziele literackim. I tak hipotetycznie można założyć, że techniki reprodukcyjne nadają się do tłumaczenia fitonimów dźwiękowo-symbolicznych, tłumaczenie syntagmatyczne do tłumaczenia fitonimów o wyraźnej funkcji konotacyjnej, uznany ekwiwalent do tłumaczenia nazw roślin w funkcji lokalizacyjnej, a ekwiwalent funkcjonalny do fitonimów w funkcji aluzyjnej lub intertekstualnej.

3. Praktyczna analiza przykładów

Przedmiotem analizy będą fitonimy artystyczne występujące w rozdziale „Der Schrecksengarten”, będącego częścią powieści Waltera Moersa „Der Schreckenmeister”. Z przyczyn ekonomicznych ograniczymy się jedynie do opisu nazw roślin występujących w połowie ww. rozdziału (zob. W. Moers 2016: 229–240; 57 jednostek tłumaczeniowych). Analizowane fitonimy zostaną podzielone na grupy ze względu na pełnione przez nie funkcje. Przedstawione przykłady opiszemy tabelarycznie uwzględniając wykorzystany przez pisarza schemat nazwotwórczy oraz zaimplementowane w tekście wyjściowym techniki przekładu (przy wykorzystaniu obszernie opisaną powyżej typologii technik tłumaczeniowych Krzysztofa Hejrowskiego oraz Krzysztofa Lipińskiego), nie stroniąc, w razie potrzeby, od krytyki użytych ekwiwalentów tłumaczeniowych. Autorką polskiego tłumaczenia niemieckiej powieści jest Katarzyna Bena. W przytoczonym poniżej opisie będziemy stosować głównie monolingwalne słowniki języka polskiego i niemieckiego [DUD]¹ oraz [SZYM].

3.1. Tłumaczenie fitonimów o funkcji lokalizującej

Głównym zadaniem wspomnianych jednostek leksykalnych jest stworzenie wrażenia, że akcja powieści rozgrywa się w świecie realnym. Wspomniana grupa obejmuje więc jednostki leksykalne odnoszące się do roślin obecnych w kontekście pozaliterackim.

¹ Wszystkie tłumaczenia definicji słownikowych – E.L.

Tekst wyjściowy	Tekst docelowy	Terminologia botaniczna	Technika tłumaczenia
Maiglöckchen	konwalia majowa	convallaria majalis	e. uznany
Wacholder	Jałowiec	Juniperus L.	e. uznany
Lavendel	Lawenda	lavandula agustifolia	e. uznany
Schlafmohn	mak lekarski	papaver somniferum	e. uznany
Waldmeister	przytulia wonna	galium odoratum	e. uznany
Adonisröschen	Milek	adonis vernalis	Opuszczenie
Brennnessel	Pokrzywa	Urtica dioica	e. uznany
Thymian	Tymianek	thymus vulgaris	Opuszczenie
Rosmarin	Rozmaryn	rosmarinus officinalis	Opuszczenie
Salbei	Szałwia	Salvia officinalis	e. uznany
Muskatblüte	kwiaty muszkatu	myristicaceae	e. uznany
Venushaar	włosy Wenery	capillus veneris	e. uznany
Vanillesprossen	pędy wanilii	Vanilla planifolia	e. uznany

Tabela 1. Tłumaczenie fitonimów o funkcji lokalizującej.

Większość jednostek tłumaczeniowych w niniejszej grupie została przetłumaczona przy pomocy uznanego ekwiwalentu, co jest zgodne z realizacją funkcji lokalizującej w tekście tłumaczenia. Na uwagę zasługują jednak opuszczenia komponentu motywacyjnego (w trzech przypadkach), jakie można zauważyć w tłumaczeniu rzeczowników *Adonisröschen*, *Thymian* oraz *Rosmarin*. Porównując łacińskie nazwy wymienionych roślin można zauważyć, że ich polskie, specjalistyczne odpowiedniki (odpowiednio *milek wiosenny*, *tymianek pospolity*, *rozmaryn lekarski*) posiadają komponenty motywacyjne, których brak w przypadku propozycji polskiej tłumaczki i które, w odniesieniu do kontekstu użycia w niemieckiej powieści, powinny również zostać przetłumaczone na język polski. Opisywane rzeczowniki występują bowiem w sytuacji, w której uznana alchemiczka, przeraźnica Izanuela, przedstawia oficjalnie głównemu bohaterowi powieści składniki do swoich receptur alchemicznych. Użycie komponentów motywacyjnych w opisywanych fitonimach byłoby więc uzasadnione.

3.2. Tłumaczenie fitonimów o funkcji aluzyjnej

Nadrzędną rolą opisywanych poniżej fitonimów artystycznych jest nawiązanie do nazw roślin występujących w kontekście pozaliterackim oraz zaakcentowanie podobieństw i różnic między światem przedstawionym w powieści a światem realnym. Niniejsza grupa obejmuje jedynie trzy przykłady:

Tekst wyjściowy	Schemat nazwotwórczy	Tekst docelowy	Technika tłumaczenia
Kratzenminze	Podstawa do utworzenia nowego leksemu: <i>Katzenminze</i> , Wymiana morfemu słowotwórczego <i>Katzen-</i> na <i>Kratzen-</i>	Krocimiętka	e. funkcjonalny
Petrosille	Podstawa do utworzenia nowego leksemu: <i>Petersil</i> (zob.	Petrozylia	reprodukcja + opuszczenie

	[DUD]: baw. <i>Petersilie</i>) + dodanie morfemu słotwórczego <i>-le</i>		
Zimzitrinelle	Podstawa do utworzenia nowego leksemu: rzeczowniki <i>Zimt</i> oraz <i>Zitrone</i> + dodanie morfemu słotwórczego <i>-elle-</i> + wymiana <i>-o-</i> na <i>-i-</i>	Cynamocytryna	Tłumaczenie syntagmatyczne + opuszczenie

Tabela 2. Tłumaczenie fitonimów o funkcji aluzyjnej.

Pierwszy z przytoczonych powyżej leksemów został utworzony od rzeczownika *Katzenminze* (zob. [DUD]: „kwitnące na żółto lub na czerwono ziele służące jako roślina ozdobna”) poprzez wymianę morfemu słotwórczego *Katzen-* (nawiązującego do rzeczownika *die Katze*, pl. *kot*) na podobnie brzmiący rzeczownik *Kratzen-* (nawiązujący bezpośrednio do czasownika *kratzen* w znaczeniu [DUD]: „używać pazurów lub paznokci”). Tłumaczka stosuje w zastępstwie za opisywaną jednostkę tłumaczeniową leksem *krocimiętka*, który, podobnie jak niemiecki rzeczownik w powieści Waltera Moersa, powstał w wyniku derywacji wymiennej morfemu *koci-* na *kroci-*. Na uwagę zasługuje fakt, że morfem słotwórczy *kroci-* oprócz wyraźnego podobieństwa brzmieniowego (por. *kocimiętka* - *krocimiętka*) stanowi aluzję do przysłówka *krotny* (w znaczeniu [SZYM] „wielokrotny”) i w kontekście omawianej powieści odnosi się do tzw. *krotków* (niem. *Kratzen*), a więc zwierząt o aparycji kota, posiadających wiele wątrób ułatwiających im proces trawienia. W kontekście omawianej powieści ekwiwalent tłumaczeniowy jest więc w pełni uzasadniony. Punktem wyjścia dla utworzenia rzeczownika *Petrosille* był rzeczownik *Petersil*, który definiowany jest w [DUD] jako bawarski wariant niemieckiego rzeczownika *Petersilie* (pl. *pietruska*). Autor niemieckiej powieści dokonał wymiany morfemu *Peter-* (będącego notabene również antroponimem) na bardziej egzotyczny w Niemczech antroponim *Petro-* oraz dodał morfem słotwórczy *-le*. Polska tłumaczka dokonuje reprodukcji opisywanej jednostki tłumaczeniowej na rzeczownik *Petrozylia*, redukując tym samym aluzję do fitonimu rzeczywistego oraz elementy gwarowe. W celu zachowania opisywanych elementów w tłumaczeniu można skorzystać m.in. z właściwości gwary mazurskiej (wymiana „sz” na „s”) wraz z wymianą morfemu *-u-* na *-o-* (zob. *pietruska* → *pietroska*). Ostatni przykład w niniejszej grupie powstał w wyniku połączenia rzeczowników *Zimt* ([DUD]: „przyprawa z suszonej kory drzewa cynamonowego do doprawiania słodkich potraw, grzanego wina i in.”) oraz *Zitrone* ([DUD]: „żółty, okrągły owoc cytrusowy z soczystym, kwaśnym mięszem i twardą skórą, bogaty w witaminę C”). Do powstałego złożenia rzeczownikowego dodano morfem słotwórczy *-elle-* (obecny m.in. w niemieckim rzeczowniku *Organelle* – pl. *organella*) oraz dokonano wymiany morfemu *-o-* (zob. rzeczownik *Zitrone*) na *-i-*. Tłumaczka dokonuje tłumaczenia syntagmatycznego opisywanej jednostki tłumaczeniowej tworząc rzeczownik złożony *cynamocytryna*, w wyniku czego redukuje jednak również komponent wskazujący na zastosowanie rzeczownika *Organelle*

(pl. *organella*). Adekwatniejszym rozwiązaniem wydaje się więc w opisywanej sytuacji ekwiwalent będący kontaminacją trzech dosłownych odpowiedników części składowych opisywanej jednostki tłumaczeniowej, czyli *cynamocytrynella*.

3.3. Tłumaczenie fitonimów o funkcji konotacyjnej

Zadaniem opisywanych fitonimów jest wywołanie u odbiorcy ściśle określonych skojarzeń, które wpływają na recepcję obiektów intencjonalnych w danym utworze literackim (w tym na interpretację opisywanych nazw roślin). Fitonimy w funkcji konotacyjnej można dodatkowo podzielić na następujące podgrupy:

3.3.1. Tłumaczenie fitonimów konotujących cechy wyglądu/ kształtu

Tekst wyjściowy	Schemat nazwotwórczy	Tekst docelowy	Technika tłumaczenia
Bärlauch	<u>Złożenia rzeczownikowe</u> : leksem podstawowy określający rodzaj rośliny + leksem nazywający jej kształt lub wygląd	czosnek niedźwiedzi	tłumaczenie syntagmatyczne
Gespenstergras		trawa upiórów	tłumaczenie syntagmatyczne
Kobradistel		oset kobry	tłumaczenie syntagmatyczne
Spekulatiusbäumchen		drzewko herbatnikowe	tłumaczenie syntagmatyczne
Hexenhutpilz		kapelusz czarownicy	opuszczenie
Katzenpfötchen		<u>Złożenia rzeczownikowe</u> : leksem podstawowy określający kształt/wygląd rośliny + leksem określający w sposób bardziej szczegółowy ww. formę	kocie łapki
Hundenzunge	psie języczki		tłumaczenie syntagmatyczne
Totentrompete	trąby umarłych		tłumaczenie syntagmatyczne
Siebenmännlein	Siedmiolud		opuszczenie
Nachtigallenkelch	kielich słowiczy		tłumaczenie syntagmatyczne
Engelshaar	anielskie włosy		tłumaczenie syntagmatyczne
Doppelzüngiger Natternkopf	żmijowiec dwujęzyczny		ekwiwalent funkcjonalny
Blutrotes Hexenbeil	krwawoczerwony topór kata		tłumaczenie syntagmatyczne
Kalter Fingerling	zimny palusznik		tłumaczenie syntagmatyczne

Tabela 3. Tłumaczenie fitonimów konotujących cechy wyglądu/ kształtu.

Wspomnianą grupę konstituują głównie rzeczowniki złożone. Niemiecki autor w tworzeniu przedstawionych powyżej fitonimów korzysta zasadniczo z dwóch sche-

matów słotwórczych: złożeń rzeczownikowych, w których komponent podstawowy służy do nazwania rodzaju danej rośliny, a komponent określający do jej dokładniejszej charakterystyki, oraz złożeń rzeczownikowych, w których komponent podstawowy nazywa cechy wyglądu danej rośliny, a komponent określający dokładniej ją charakteryzuje. Wyjątek stanowią trzy ostatnie przykłady w postaci grup imiennych, gdzie rolę komponentu nazywającego kształt fitonimu przejmuje rzeczownik, a rolę komponentu określającego przymiotnik. Przeważająca większość jednostek tłumaczeniowych została przetłumaczona w sposób dosłowny, co spowodowało, iż polskie ekwiwalenty są w stanie konotować u odbiorcy tekstu docelowego stosowne informacje dotyczące wyglądu/kształtu nazywanych roślin. W dwóch przypadkach mamy do czynienia z redukcją pewnych treści w przekładzie, w jednym przypadku z zastosowaniem ekwiwalentu funkcjonalnego, który także cechuje redukcja. Ekwiwalent *kapelusze czarownicy* opuszcza bowiem informację, że omawiana roślina jest rodzajem grzyba (niem. *Pilz*), a tłumaczenie rzeczownika *Siebenmännlein* jako *siedmiolud* pozbawia tekst docelowy informacji, że roślina swoim kształtem przypomina mężczyznę (stąd też korzystniejsze może być rozważenie wprowadzenia do translatu rzeczownika *siedmiomąż* będącego rezultatem tłumaczenia syntagmatycznego). Ekwiwalent *żmijowiec dwujęzyczny* w zastępstwie za niemiecki fitonim *Doppelzüngiger Natterkopf* jest efektem wykorzystania stosowanego często w terminologii botanicznej morfemu słotwórczego -owiec/-awiec (zob. *janowiec*, *dziurawiec* itp.), a także dosłownego tłumaczenia leksemu *Natter* jako *żmija* oraz przymiotnika *doppelzüngig* jako *dwujęzyczny*. Redukcji uległ tym samym komponent *-kopf* informujący odbiorcę, że wspomniany fitonim ma kształt żmijowej głowy.

3.3.2. Tłumaczenie fitonimów konotujących właściwości

Tekst wyjściowy	Schemat nazwotwórczy	Tekst docelowy	Technika tłumaczenia
Gimpelginster	<u>Złożenia rzeczownikowe, grupy imienne:</u> leksem podstawowy określający rodzaj rośliny + leksem określający jej cechę charakterystyczną	janowiec gamoniowaty	tłumaczenie syntagmatyczne
Pestwurz		korzeń morowy	tłumaczenie syntagmatyczne
Kletterfarn		paproć pnąca	tłumaczenie syntagmatyczne
Drosselfarn		paproć dławiąca	tłumaczenie syntagmatyczne
Seifenkraut		mydlica lekarska	ekwiwalent funkcjonalny
Gruselgras		trawa grozy	tłumaczenie syntagmatyczne
Degendistel		oset szpadzi	tłumaczenie syntagmatyczne
Tanzender Wegerich		tańcząca babka	tłumaczenie syntagmatyczne
Furzfarn		paproć popierdująca	tłumaczenie syntagmatyczne

Frauenfreund	<u>Złożenia rzeczowni- kowe, grupy imienne:</u>	kobiecy przyjaciel	tłumaczenie syntagmatyczne
Applaudierender Klatscherich	leksem podstawowy określający rodzaj ro- śliny + leksem określa- jący ww. formę w spo- sób szczegółowy	aplauzujący klaskacz	tłumaczenie syntagmatyczne
Tussilago		Podbiał	błąd tłumaczeniowy
Knoberich	Łączenia dwóch od- rębnych morfemów słowotwórczych nale- żących do dwóch róż- nych leksemów	Czośniak	opuszczenie
Pimpinelle		Krwiściąg	opuszczenie

Tabela 4. Tłumaczenie fitonimów konotujących właściwości.

Podobnie jak w przypadku poprzedniej grupy przykładów tłumaczka zastosowała w przeważającej części tłumaczenie dosłowne, co spowodowało, że polskie ekwiwalenty bez problemu są w stanie zakomunikować odbiorcy tekstu docelowego o właściwościach wymienionych fitonimów. Na szczególną uwagę zasługuje grupa jednostek tłumaczeniowych utworzona w wyniku połączenia morfemów słowotwórczych będących częścią składową odmiennych jednostek leksykalnych. Rzeczownik *Knoberich* został tym samym utworzony przy pomocy morfemu *Kno-* (obecnego w rzeczowniku *Knoblauch* – pl. *czosnek*) oraz morfemów słowotwórczych *re-* oraz *-ich* (będących częścią składową rzeczownika *Rettich* – pl. *rzodkiew*). Podobna sytuacja zachodzi w przypadku jednostki tłumaczeniowej *Pimpinelle*, gdzie morfem *pimp-* stanowi część czasownika *pimpeln* (pl. *kwękać*) a morfem *-nelle* wstępuje także w rzeczowniku *Organelle* (pl. *organella* w znaczeniu *komórka*). Zaproponowany przez tłumaczkę ekwiwalent *czośniak* wprawdzie nie komunikuje odbiorcy tłumaczenia odniesienia do rzeczownika *rzodkiew*, ale stanowi przykład zastosowania podobnych mechanizmów słowotwórczych, które można spotkać w twórczości Leśmiana (dla przykładu zob. leksem *chruśniak*). Jednostka tłumaczeniowa *krwiściąg* została utworzona w sposób kreatywny i może odnosić się na poziomie pragmatycznym jedynie do rzeczownika *krew* (zob. morfem *krwi-*) oraz do czasownika *ściągąć* (w znaczeniu [SZYM]: „odprowadzać, wydobywać skądś ciecz za pomocą rur, drenów itp.; zlewać, odciągać, wypompowywać”, zob. morfem *-ściąg*). Bardziej adekwatne są we wspomnianym kontekście ekwiwalenty *czoskiew* oraz *kwękanella*, ponieważ stanowią kontaminację morfemów, które występują w dosłownych ekwiwalentach opisanych powyżej jednostek tłumaczeniowych. Błędem tłumaczeniowym jest tłumaczenie rzeczownika *Tussilago* jako *podbiał*. Niemiecki leksem to nazwa mówiąca, rzeczownik złożony z odnoszącego się pejoratywnie do osoby płci żeńskiej leksemu *Tussi* oraz włoskiego rzeczownika *lago* (pl. *jezioro*). Powielając ww. schemat słowotwórczy adekwatniejszą propozycją byłoby więc *dziewkolago*. Niezwykle ciekawym rozwiązaniem jest przetłumaczenie rzeczownika złożonego *Seifenkraut* jako *mydlica lekarska*. Leksem *Seifenkraut* składa się z rzeczownika *Seifen* (pl. *mydło*) oraz *Kraut* (pl. *zioło*). Tłumaczka zdecydowała się na ekwiwalent *mydlnica lekarska* wprowadza-

jąc do tekstu tłumaczenia niewystępujący w oryginale komponent motywacyjny *le-karska* (właściwości użytkowe). Leksem *mydlnica* został utworzony od rzeczownika *mydło* przy pomocy stosowanego w terminologii botanicznej morfemu *-ica*.

3.3.3. Tłumaczenie fitonimów konotujących barwę

Tekst wyjściowy	Schemat nazwotwórczy	Tekst docelowy	Technika tłumaczenia
Blonde Prinzessin	<u>Złożenia rzeczownikowe</u> : fraza nominalna	księżniczka płowowłosa	tłumaczenie syntagmatyczne
Goldener Blättling	+ leksem nazywający barwę rośliny	złoty blättling	tłumaczenie syntagmatyczne

Tabela 5. Tłumaczenie fitonimów konotujących barwę.

Przekład leksemów zawartych w niniejszej grupie opiera się także głównie na zastosowaniu tłumaczenia syntagmatycznego. Na uwagę zasługuje fakt, że tłumaczka zastosowała, podczas tłumaczenia rzeczownika *Blonde Prinzessin*, w zastępstwie za przymiotnik *blond* (zob. [DUD]: „mienić się na złoto”) przymiotnik *plowy* (zob.[SZYM]: „żółtawy z odcieniem szarym”), który [SZYM] wymienia jako jeden z synonimów dla leksemu *blond*. Poważniejsze konsekwencje ma natomiast zastosowanie reprodukcji podczas przekładu rzeczownika *Blättling* (zob. jednostka tłumaczeniowa *Goldener Blättling*). Niemiecki leksem jest nazwą mówiącą i odnosi się do leksemu *Blatt* (pl. *liść*). Zastosowanie reprodukcji wprowadza w tym przypadku element obcości. Adekwatniejsze byłoby zastosowanie tłumaczenia syntagmatycznego i użycie formy *złoty liściarz* jako odpowiednika dla omawianego fitonimu, ponieważ odbiorca jest w ten sposób poinformowany o kształcie wspomnianej rośliny.

3.3.4. Tłumaczenie fitonimów konotujących zapach

Tekst wyjściowy	Schemat nazwotwórczy	Tekst docelowy	Technika tłumaczenia
Zitronenmelisse	<u>Złożenia rzeczownikowe</u> : leksem podstawowy określający rodzaj rośliny + leksem nazywający jej zapach lub smak	melisa cytrynowa	tłumaczenie syntagmatyczne
Orangenmohn		mak pomarańczowy	tłumaczenie syntagmatyczne
Schwefelginster		Janowiec siarczany	tłumaczenie syntagmatyczne
Marzipankartoffel		Kartofelki marcepanowe	tłumaczenie syntagmatyczne
Käswurz		serowe ziele	tłumaczenie syntagmatyczne
Stinkstiefel		<u>Złożenia rzeczownikowe</u> : leksem podstawowy określający zapach/smak rośliny +	pantofelek cuchnący
Pferdeapfelröhrling		Borowik końskie łajno	tłumaczenie syntagmatyczne

Silberlack	leksem określający w sposób bardziej szczegółowy ww. formę	Srebrzak	ekwiwalent funkcjonalny
Ordinärer Miefereich	Połączenie dwóch morfemów słowotwórczych z dwóch odmiennych leksemów + przymiotnik określający zapach	śmierdziel pospolity	ekwiwalent funkcjonalny

Tabela 6. Tłumaczenie fitonimów konotujących zapach.

Przykłady zebrane w niniejszej grupie zostały również przetłumaczone głównie poprzez dosłowne tłumaczenie. Wyjątek stanowią jednostki tłumaczeniowe *Silberlack* (złożenie rzeczownikowe, którego częściami składowymi są rzeczowniki *Silber* – pl. *srebro* oraz *Lack* – pl. *lakier*) oraz *Ordinärer Miefereich*. Zaproponowany przez tłumaczkę ekwiwalent rzeczownika *Silberlack* składa się z morfemu *sreb-* (będącego częścią składową przymiotnika *srebrny*) oraz morfemu *-ak*. W tłumaczeniu zanika więc odniesienie do rzeczownika *lakier*. W związku z powyższym adekwatniejszym rozwiązaniem byłby ekwiwalent *sreblak*. Fitonim *Ordinärer Miefereich* składa się natomiast z przymiotnika *ordinär* (pl. *ordynarny*) oraz rzeczownika *Miefereich*, który stanowi połączenie rzeczownika *Mief* (w znaczeniu [DUD]: „brzydko pachnące powietrze w pokoju”) oraz morfemu *-(e)rich*, który odpowiada za rodzaj męski fitonimu. Zaproponowany ekwiwalent jest więc pragmatycznie uzasadniony, ponieważ werbalizuje brzydki zapach omawianego fitonimu.

3.3.5. Tłumaczenie fitonimów konotujących miejsce występowania

Tekst wyjściowy	Schemat nazwotwórczy	Tekst docelowy	Technika tłumaczenia
Friedhofmoos	<u>Złożenia rzeczownikowe</u> : leksem podstawowy określający rodzaj rośliny + leksem określający miejsce jej występowania	Mech cementarny	tłumaczenie syntagmatyczne
Sumpfporst		bagno zwyczajne	e. uznany

Tabela 7. Tłumaczenie fitonimów konotujących miejsce występowania.

W niniejszej grupie na uwagę zasługuje fitonim *Sumpfporst*. Niemiecki rzeczownik złożony składa się z leksemu *Sumpf* (pl. *bagno*) oraz *Porst* (łac. *myrica gale* – pl. *wośkownica europejska*). Wprowadzenie ekwiwalentu *bagno zwyczajne*, będącego przykładem nazwy rodzajowej skutkuje zmianami na płaszczyźnie referencyjnej, gdyż polski odbiorca nie odniesie zaproponowanej przez tłumaczkę nazwy do wymienionej

powyżej rośliny. Adekwatniejszym ekwiwalentem we wspomnianym kontekście byłyby więc rzeczownik *woskownica bagienna*.

4. Podsumowanie

W niniejszym artykule przedstawiono problem tłumaczenia na język polski fitonimów artystycznych zawartych w powieści Waltera Moersa „Der Schrecksenmeister”. Opisane jednostki tłumaczeniowe podzielono na grupy ze względu na pełnione przez nie funkcje. Fitonimy w funkcji lokalizującej zostały przetłumaczone poprzez zastosowanie uznanego ekwiwalentu, ponieważ przy pomocy tej techniki tłumaczenia można zrealizować w tekście docelowym założenia wspomnianej funkcji, które polegają na umiejscowieniu akcji powieści w realnym świecie. Fitonimy w funkcji aluzyjnej zostały przetłumaczone przy pomocy odmiennych technik. Należy przy tym zaznaczyć, że jedynie zastosowanie ekwiwalentu funkcjonalnego (zob. pl. *krocimiętka*) spowodowało, że polski odpowiednik nie utracił swojej aluzyjnej funkcji. Pozostałe, pragmatycznie zneutralizowane przykłady są wynikiem podjętych decyzji przekładowych (zob. powyższa analiza). Kluczową techniką dla tłumaczenia fitonimów w funkcji konotacyjnej okazało się tłumaczenie syntagmatyczne, które w przeważającej większości przykładów było gwarancją przekazania odbiorcy tekstu docelowego takich samych skojarzeń dotyczących kształtu, barwy, właściwości, zapachu i miejsca występowania opisanych w tekście wyjściowym roślin.

Bibliografia

- Deutsches Universalwörterbuch DUDEN (2007), Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich. [DUD].
- Długosz, K. (2003), *Czy współczesne nazwy własne są odbiciem tendencji integracyjnych, przejawem mody i snobizmu?*, (w:) R. Łobodzińska (red.), *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość polskiej onomastyki*. Wrocław, 129–141.
- Domaciuk, I. (2005), *Funkcje nazw własnych w wybranych utworach zaliczanych do literatury fantazy*, (w:) R. Łobodzińska (red.), *Z najnowszych tendencji w polskim nazewnictwie*. Łask, 175–190.
- Hejwowski, K. (2004), *Kognitywni-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa.
- Ingarden, R. (1964), *Der Streit um die Existenz der Welt*, 1. Tübingen.
- Jaroszak, Z. (2005), *Niemen – Mickiewiczowska domowa rzeka. Konotacje semantyczne*, (w:) J. Ignatowicz-Skowrońska (red.), *Nazewnictwo na Pograniczach*. Szczecin, 359–368.
- Lamping, D. (1983), *Der Name in der Erzählung. Zur Poetik des Personennamens*. Bonn.
- Lipiński, K. (2004), *Vademecum tłumacza*. Kraków.
- Malblanc, A. (1968), *Stylistique comparée du français et de l'allemand. Essai de représentation linguistique compare et étude de traduction*. Paris.
- Moers, W. (2007), *Kot alchemika*. Wrocław.
- Moers, W. (2016), *Der Schrecksenmeister*. München-Berlin.

- Newmark, P. (1988), *A Textbook of Translation*. Oxford-New York.
- Pawłowski, E. (1974), *Polskie nazwy roślin (próba klasyfikacji semantycznej)*, (w:) J. Kuryłowicz (red.), *Studia Indoeuropejskie. Prace Komisji Językoznawstwa* 37. Wrocław, 163–169.
- Pelcowa, H. (2001), *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*. Lublin.
- Scheller-Bolz, D. (2010), *Kompetenzanforderungen an Übersetzer und Dolmetscher*, (w:) „Das Wort. Germanistisches Jahrbuch Russland 2010”, 213–233.
- Słownik Języka Polskiego* (2019). (URL <http://www.sjp.pwn.pl>). [Pobrano 08.05.2019]. [SJP].
- Stec, W. (2013), *Z zagadnień motywacji nazw roślin leczniczych w języku polskim i rosyjskim. Nazwy motywowane warunkami środowiskowymi roślin*, (w:) „*Studia Wschodniosłowiańskie*” 13, 127–142.
- Szwajczuk, A. (2017), *The issue of phytonyms in Polish and English*, (w:) A. Sulikowska/ P. Sulikowski/ E. Lesner (red.), *Translation Landscapes – Internationale Schriften zur Übersetzungswissenschaft*. Hamburg, 299–314.
- Szyborska, W. (1962), *Na wieży Babel*, (w:) W. Szyborska (1997), *Sto wierszy – Sto pociech. Hundert Gedichte – Hundert Freuden*. Kraków, 194–195.
- Szymczak, M. (1981), *Słownik Języka Polskiego*. Warszawa. [SZYM]
- Tokarski, R. (1993), *Słownictwo jako interpretacja świata*, (w:) J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, 2. Wrocław, 335–362.
- Waniakowa, J. (2012), *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne*. Kraków.
- Waniakowa, J. (2015), *Wybrane nazwy niezapominajki jako część wspólnego dziedzictwa europejskiego*, (w:) „*Zeszyty Łużyckie*” 49, 205–216.
- Wilkoń, A. (1970), *Nazewnictwo w utworze Stefana Żeromskiego*. Warszawa.